

Dr. sc. Jadranko PRLIĆ, Ekonomski i Pravni fakultet, Mostar

OTVORENA PITANJA EKONOMSKO - POLITIČKE STABILIZACIJE U JUGOISTOČNOJ EUROPI

Dvadeseto stoljeće, najznačajnije u ljudskoj povijesti, donijelo je jugoistoku Europe stereotip trajnog žarišta kontinentalne nestabilnosti. Taj prostor, često i nekritički pozicioniran odrednicom Balkan, gdje su zemljopisno situirani bivša Jugoslavija s Bosnom i Hercegovinom, bio je u dosta dugoj povijesti vječita nepoznanica i za autoritativne tumače i za proroke zbivanja u ekonomskom, političkom, povijesnom i vojnom pogledu.

Ništa manje nepoznanica nema ni danas, na pragu trećeg milenija, nego što ih je bilo početkom ovog stoljeća, posebice nakon svega što se događalo u ovom zadnjem desetljeću, tijekom raspada komunističke Jugoslavije i stvaranja novih država u njezinom prostoru, ili što se upravo zbiva u zemljopisnom srcu Balkana, na Kosovu. Brojne različite teorije, dvojbe, logični upiti i sumnje običnih ljudi na našim prostorima, povjesničara i političara prate ova zbivanja.

Što ponuditi kao odgovor, odnosno kao općeprihvaćeno stajalište?

Da li ponavljati stereotipe o vječnoj trusnosti ovog dijela svijeta i njegovoga bližeg okruženja, ostajući vjeran pritom osobnim i arhetipskim strahovima? Ili poticati na optimizam ostvarenje snova o udruženoj Europi, bez većih razlika između pojedinih skupina zemalja, između država i regija unutar njih u pogledu ekonomskog razvitka, stanja ljudskih prava i sloboda, demokracije, slobode medija, prihvaćanja standarda tržišne ekonomije.

Jedva da postoji netko tko ne očekuje značajne promjene što se više približavamo 21. stoljeću. Očekivanja su uvijek snažnija i brojnija krajem ili na početku stoljeća. Ali nisu rijetki ni oni koji ukazuju na razočarenja. Optimizam kao da mora biti suzdržan pred neizvjesnošću budućih promjena: hoće li te promjene nužno biti vezane za bolne povijesne lomove i za devalvaciju i degradaciju većine aspekata našeg života?

Povijest pokazuje da je borba interesa u biti svih promjena. U isto vrijeme pokazalo se da ne postoje čisti ili apstraktni interesi. Interesi su uvijek izraženi određenim oblicima društvenih i ekonomskih odnosa. Ti su oblici uvijek zasnovani na određenim konceptima.

Prevlađujući koncept tijekom posljednja dva stoljeća jest koncept nacionalne države. Revolucionarna 1989. potvrdila ju je kao takvu, kao što ju je prethodno promovirala revolucionarna 1848. U oba slučaja demonstrirano je načelo disolucije

složenih, multietničkih država u korist uspostave niza novih nacionalnih država. Ovaj tijumf, međutim, izaziva toliko pitanja o budućnosti ovog koncepta, koji je još 1989. izgledao neupitan.

Rastuća etnička svijest i, prema nekim prosudbama, opadajuća efikasnost multietničkih država evidentna je već dvije dekade. Ali, wilsonijansko nastojanje revolucionarne 1989. da se uspostavi vladavina *nacionalnog samoodređenja naroda* pokazalo se kao generator mnogo manje benignih procesa i etnizacije, ne samo unutar složenih multietničkih država nego i unutar onih novouspostavljenih, nacionalno zasnovanih. Kriza u bivšoj Jugoslaviji, i iz nje proizašli ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i kriza u bivšem Sovjetskom Savezu i iz nje proizašli ratovi, jesu krvavi primjeri ovih procesa, koji lako mogu dovesti do destabilizacije cjelokupnog euroazijskog prostora. Ukoliko netko misli da je takva fragmentacija usmjerena jedino prema istočnoeuropskim zemljama, u krivu je, što argumentiraju na različite načine, naravno, primjeri Kanade, Sjeverne Irske ili Španjolske.

Takvi slučajevi jasno pokazuju da koncepti lako prelaze granice, bez obzira na snagu sigurnosnog sustava.

Ipak, fenomen denacionalizacije nije neminovno dat u obliku fragmentacije. On može biti podignut na višu razinu, kao religijsko, kulturno i civilizacijsko grupiranje na lokalnoj, regionalnoj i globalnoj razini, što je BiH već iskusila kroz paradoks njezine fragmentacije na civilizacijske blokove, s konzekventnim pojavama okupljanja kulturno - religijski bliskih zemalja oko njihovih bosanskohercegovačkih srodnika.

Postojanje supranacionalnih struktura, kao što je *Europska unija*, i rastuća očekivanja etničkih ili kulturnih manjina unutar zemalja - članica razotkrili su drugu stranu istog problema: čim nacionalna država prenese dijelove svog suvereniteta na supranacionalnu strukturu, etničke ili kulturne manjine, koje su već zadobile određen stupanj regionalne autonomije, više nužno ne trebaju uplitanje države. Tako se promovira *Europa regija* kao jednoga od poželjnog koncepta za 21. stoljeće.

Liberalizacija, započeta 80-tih godina, pomogla je u stvaranju uvjeta za revolucionarnu 1989. i privremenu pobjedu koncepta nacionalne države. Ali, paradoksalno je da je liberalizacija također preokrenula proces koji je stvorio nacionalnu državu, ponovno razotkrivajući podjele koje su nekada izgledale prevladanim. Stoga, nije iznenađenje da, s jedne strane, i religijske i etničke podjele ponovno izrastaju, dok istodobno dolazi do ujedinjavanja transnacionalnih elita.

Priroda odnosa između nacije i države leži u samom središtu i bosanskohercegovačkog, ali isto tako i bliskoistočnog problema. Dakle, to pitanje je u biti konceptualno, bez obzira gdje je smješteno. Zapravo, cijeli euroazijski prostor izložen je neizvjesnosti odgovora. Stoga nije iznenađenje da je Europska unija sve zainteresiranija za posredovanje u rješavanju sličnih pitanja izvan njezinih formalnih granica.

Na ovom mjestu čini mi se korisnim interpolirati poglede jednog od vodećih politologa Zapada, *Samuela Huntingtona*, autora kontroverzne knjige *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Njegova teorija pojavila se u ljeto 1993. Upravo u to vrijeme rat u Bosni i Hercegovini je ulazio u drugu fazu transformirajući svoju sliku u mas-medijima od tipične teritorijalne agresije susjedne

države ka slici sukoba *svih protiv svih*, s naglaskom na civilizacijski background strana u sukobu. Tako se jedna od najčešće isticanih hipoteza teorije doslovno pretvarala u realnost, opravdavana redefinicijom same prirode bosanskohercegovačke krize. Ova redefinicija dovela je do pomaka ka redefiniciji kolektivnih identiteta svih uključenih skupina.

Produženo usporedno postojanje tri vojske koje su se borile jedna protiv druge i koje su posjedovale znatne dijelove teritorija stvorilo je osnovu za daljnji razvitak ovih posebnih kolektivnih identiteta ka sve većem vezivanju za civilizacijske skupine kojima su potencijalno pripadali.

Proces kolektivizacije, bilo da je bio odozgo nametnut ili da se spontano razvio, stvorio je uvjete za redefiniciju skupa određenih moralnih vrijednosti koje su do tada svima u Bosni i Hercegovini bile manje-više zajedničke. Središnji aspekt takve promjene bilo je postupno napuštanje visokorazvijenog individualizma, posebno u urbanim oblastima, koji je bio glavnom osobenošću predratnih bosanskohercegovačkih identiteta.

Prethodna individualizacija proistekla je uglavnom iz nekadašnje kulturne pluralnosti urbanih zajednica, koje su već bile stvorile prirodno pluralističko okruženje, analogno onome u liberalnim demokratskim društvima.

Djelomice, ona je bila proizvod modernizacije i tzv. *vesternizacije*, kao posljedice uključivanja u sferu zapadne civilizacije, slijedeći logiku povijesne usmjerenosti teritorija Bosne i Hercegovine prema Europi, nakon 1878. Tako je taj liberalni individualizam bio uništen i prije nego što je bio prepoznat. Kasniji razvoj događaja samo je opravdavao teoriju sukobljenih civilizacijskih skupina, kroz ili pomoću redefinicije bosanskohercegovačkih identiteta.

S obzirom na činjenicu da je cjelokupno društvo u Bosni i Hercegovini bilo podvrgnuto neminovnosti ovakvih promjena, ono što je iz toga proisteklo jest sužavanje mnoštva ovih individualnih i kolektivnih na tri međusobno isključiva identiteta. Pored toga, tri nacionalna identiteta na izvjestan način preokrenuli su nekadašnji proces nacionaliziranja, vezujući se za tri velike religijsko - civilizacijske skupine. Tako se redefinicija ovih identiteta pojavila u novim oblicima, iako ne nužno ili ne u potpunosti religijski zasnovana.

Od ključnog je značenja za budućnost Bosne i Hercegovine da se odgovori na pitanje je li proces redefinicije identiteta otišao preko točke s koje nema povratka.

Daytonski mirovni sporazum djelomično je odgovorio na to pitanje, donoseći prekid borbi ili, točnije, pokušaj prevladavanja permanentne nestabilnosti u svojevrsnom bosanskohercegovačkom *socijalnom laboratoriju*, u kojem se već nekoliko godina testira mogućnost funkcioniranja spomenutoga trocivilizacijskog modela, bez obzira na sve ograde koje mogu pratiti takvo definiranje. Taj svojevrsni eksperiment bio je praćen posve novim fenomenima - zajedničkom vojnom akcijom do jučer suprotstavljenih blokova, te s inoviranim modelima sigurnosti u sklopu OEES.

Bio je to, također, pokus funkcioniranja ograničene suverenosti i izgradnje supranacionalnih državnih institucija uključujući i pravosudne.

Mirovni sporazum je proizveo asimetričnu, složenu državu, sastavljenu od dva po strukturi potpuno različita entiteta, s tri konstitutivna naroda. U svom

organizacijskom obliku taj sporazum promiče uspostavu ne u potpunosti nacionalno definiranih županija na modernoj multilateralnoj osnovi, u sklopu Federacije BiH, kao protutežu tipičnoj homogenoj nacionalnoj državnoj strukturi devetnaestog stoljeća, čemu je izvorno težila Republika Srpska. Istodobno nastoji se uspostavom relativno slabih funkcija središnje države takva podjela učiniti što manje uočljivom.

Trebat će dosta napora da implementacija ovakvog nacrt, kakav je Daytonski sporazum, prevlada logiku potpunog razdvajanja ovih prethodno redefiniranih identiteta. Prošlogodišnji izbori, posebice rezultati u Republici Srpskoj, donijeli su određene promjene, koje idu u pozitivnom smjeru. Međutim, i dalje su česte i glasne brojne apokaliptične vizije ne samo budućnosti Bosne i Hercegovine već i sigurnosnih prilika u njezinom širem okruženju. "Dayton" je donio mir i ponudio izbor civilizacije. Tim izborom riješeno je možda i osnovno pitanje kuda ide Bosna i Hercegovina. Sve ostalo jest stvar vremena i predstavlja stvar državnopravne tehnike. Budući da je unatoč definiranim ciljevima u Daytonskom mirovnom sporazumu, kod sve tri strane u BiH, kao uostalom i kod svih naroda jugoistočne Europe, latentno prisutna ideja nacionalne države, čini se da zapravo još nema modela koji bi taj koncept efikasno zamijenio.

Međunarodna suradnja ne odstupa pred nadnacionalnom vladavinom. Europska unija najbolji je dokaz za to: usprkos proklamiranoj tendenciji supranacionalnog odlučivanja, svaka odluka još uvijek mora biti postignuta kroz proces međunarodnog sporazumijevanja. Usporedba s drugom strukturom namijenjenom ekonomskoj suradnji, a to je bio GATT kao forum suverenih nacionalnih država, otkriva da je stupanj efikasnosti zapravo obrnut stupnju supranacionalne unifikacije, barem unutar postojećega međunarodnog sustava. Među postojećim supranacionalnim strukturama vjerojatno je NATO jedina koja pokazuje potrebnu razinu kohezije. Ova kohezija postoji, naravno, najviše zbog neupitne američke vojne supremacije, ali također i zbog nekonkurentnosti drugih sigurnosnih koncepata. Sa Zapadnoeuropskom unijom (WEU), koja pati od istih nesavršenosti kao i njezino civilno krilo, i s OESS-om, koji nema vlastitih vojnih struktura, transatlantski koncept je još uvijek jedini koji može efikasno odgovoriti na prisutne sigurnosne izazove u Europi. Ipak, najavljena ekspanzija Atlantskog saveza prema Istočnoj i Centralnoj Europi nameće neka pitanja. Nije samo pitanje pridonosi li takva ekspanzija usprkos jakom protivljenju Ruske Federacije promicanju stabilnosti na Kontinentu. Pitanje je i treba li atlantski zasnovana stabilnost Zapadne Europe biti održavana na račun ostatka euroazijskog kontinenta, ili pak treba postići neku vrstu ravnoteže između njih.

Kriza u ovom dijelu svijeta i potonji angažman NATO - trupa u njoj pokazuju da dijelimo zajedničku, kontinentalnu stabilnost i da nijedan znak nestabilnosti u bilo kojem dijelu Kontinenta ne smije biti ignoriran. S obzirom na tragično iskustvo Bosne i Hercegovine, smatram da jedini dugoročni odgovor na sigurnosne izazove jesu ekonomski razvoj i suradnja, kao osnove za stabilan mir i integracije. Drukčije kazano, ne postoji vojna supstitucija za takav pristup dugoročnom rješavanju kriza.

Ekonomska tranzicija u zemljama jugoistočne Europe

Integracija europskog kontinenta dobiva sve čvršće vizure. Usprkos pesimističnim najavama, uspješna koordinacija monetarnih i fiskalnih politika dovodi do toga da će

većina zemalja članica Europske unije ispuniti oštre kriterije predviđene sporazumom u Maastrichtu o ustanovljavanju monetarne unije sa zajedničkom valutom. Prema podacima s početka 1998. godine, čak 14 članica će ispuniti kriterije, od čega tri članice, međutim, nisu donijele političke odluke o svom sudjelovanju u novoj Uniji.

Proces globalizacije jača i kada se imaju u vidu zemlje u procesu ekonomsko - političke tranzicije iz ranijega socijalističkog u demokratski tržišni sustav, premda je nužno izdiferencirati nekoliko skupina zemalja. Posebno se ova tvrdnja odnosi na članice CEFTA - (*Srednjoeuropske zone slobodne trgovine - Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija*), gdje ekonomska transformacija postaje sve dublja i snažnija, iako stopa rasta u tim zemljama jest nešto sporija nego 1955. godine, prvenstveno zbog nešto tromijih ekonomskih karakteristika u Zapadnoj Europi, internih slabosti i čvršćih makroekonomskih politika.

Bitno je spomenuti da se i baltičke zemlje pridružuju ovoj grupaciji, dok neki indikatori ukazuju i na nešto bolju situaciju i u nekim od zemalja nastalih na teritoriju bivšega Sovjetskog Saveza. Čini se, duboka recesija nastala zbog reformacije bliži se kraju. Posebno je značajno spomenuti progres u makroekonomskoj stabilizaciji u Ruskoj Federaciji i Ukrajini, i pored činjenice da su pokazatelji znatno lošiji od očekivanih. U cjelini, u ovoj grupaciji zemalja ekonomska situacija je i dalje loša.

U većini zemalja u tranziciji ekonomski rast je podržavan domaćom potražnjom, kako privatnom potrošnjom tako i fiksnim investicijama, s negativnim platnobilančnim pozicijama, koje je, zbog izostanka priljeva stranog kapitala, postalo veoma teško financirati. Prosječna stopa nezaposlenosti u zemljama istočne Europe je 11,8 posto, s tim da šanse za njezino smanjivanje nisu realne u kraćem roku, pogotovo kada je riječ o zapošljavanju mladih.

Realan problem je, zapravo, traganje za optimalnim odnosom između procesa dezinflacije (koja u postojećim tečajnim aranžmanima uglavnom dovodi do aprecijacije nacionalnih valuta) i izbjegavanje pretjeranih poremećaja u bilancama plaćanja. Rješavanje tog problema zapravo leži u iznalaženju održive stope rasta ekonomije u cjelini. Naime, iz teorije i prakse nije moguće imati u isto vrijeme sve indikatore na najvišoj razini, već je zadatak nositelja ekonomskih politika da iznalaze poželjnu i održivu kombinaciju između ekonomskog rasta, inflacije, te unutarnje i vanjske ravnoteže.

Za stanovito usporavanje rasta zemalja u tranziciji razlog prije svega leži u trendovima u zemljama jugoistočne Europe, u kojima će čvrsti stabilizacijski procesi vjerojatno dovoditi do značajnog pada u Bugarskoj i Rumunjskoj, dok bi nakon drastičnog pada u 1988. godini u Albaniji moglo doći do oživljavanja.

Jedino Republika Hrvatska bilježi snažniji rast u drugoj polovici devedesetih i pored toga što još uvijek trpi posljedice rata i prekida veza s ostalim državama nastalim na tlu bivše Jugoslavije. Također tvrdi monetarna i fiskalna politika uz, po nekim ocjenama, precijenjenu domaću valutu, što je sve usmjereno na otklanjanje poticaja rastu inflacije, ima ograničavajući efekt na omogućavanje bržega rasta ekonomije.

Po prvi put od 1989. porastao je dohodak u Makedoniji. Jugoslavenska ekonomija počinje lagani oporavak nakon podizanja ekonomskih sankcija, ali je rast relativno spor i ispod očekivanja nositelja ekonomske politike. Nije realno očekivati da će rastući deficit (jugoslavenska ekonomija je snažno ovisna od uvoza, a u isto vrijeme izvozne

mogućnosti su smanjene kao posljedica rata i sankcija) moći u srednjem a pogotovo dugom roku biti pokrivan stranim sredstvima plaćanja, koja se drže u inozemstvu.

Ako se cjelokupna skupina zemalja u jugoistočnoj Europi agregira, vjerojatno se neće bilježiti bilo kakav rast, odnosno doći će čak do manjeg pada. Očekuje se također, prvenstveno zbog tranzicijskih procesa, rast nezaposlenosti.

Jasno je da se, što je veoma opasno, razvijaju dva procesa s različitim brzinama tranzicije, sa zemljama kao što su Albanija, Bugarska ili Rumunjska u sporijoj traci. To bi mogla biti osnova za uspostavu novih crta podjele, što bi trebalo izbjegavati, dajući veću potporu toj skupini zemalja. Bosna i Hercegovina bilježi, statistički gledano, najdinamičnije stope rasta. U prvoj godini implementacije Daytonskog sporazuma zabilježena je stopa rasta od 50 a u 1997. godine od oko 35 posto.

U cjelini, jugoistočna Europa ostaje područje s najtežim ekonomskim i političkim problemima. Ove zemlje u prosjeku su siromašnije od prosjeka zemalja u tranziciji, a dio njih, pogotovo istočni dio, nosi i teže breme nasljeđa prethodnog komunističkog razdoblja. Usto je i društveni proizvod zabilježio pad od čak 40 posto u razdoblju od 1989 - 93. godine, što je mnogo više od agregiranog pada u zemljama članicama CEFTA-e od 18 posto.

Skupina je, također, izrazito heterogena. Po klasifikaciji Svjetske banke, Albanija je smještena u grupaciju zemalja s niskim dohotkom, između Gane i Centralnoafričke Republike. Bugarska, Makedonija i Rumunjska su u donjoj polovini zemalja sa srednjeniskim dohotkom, i nalaze se između Bolivije i Ekvadora. Hrvatska je u gornjoj skupini zemalja sa srednjeniskim dohotkom i nalazi se između Poljske i Slovačke, dok Savezna Republika Jugoslavija i Bosna i Hercegovina još nisu klasificirane zbog nedostatka raspoložive pouzdane statističke osnove.

Tranzicija u ovoj skupini zemalja je izuzetno složena, jer su nerazvijene institucije koje trebaju preuzeti funkciju u tržišnim uvjetima privređivanja. Svi uobičajeni problemi u tranziciji očituju se u mnogo oštrijem formi nego u drugim centralnoeuropskim zemljama, a prvenstveno kada je riječ o situaciji u bankarskom i finansijskom sektoru. Taj međuprostor u nepostojanju odgovarajućih institucija, između brze destrukcije bivšeg ekonomskog sustava i vremena da se izgrade nove institucije, zahtijeva potporu njihovoj uspostavi i koordinaciju na temeljima tržišne ekonomije. U tom pogledu nužna je zajednička aktivnost ne samo lokalnih vlada nego i međunarodne zajednice u cjelini. Takva potpora nije samo akt dobročinstva na teret fiskalnih mogućnosti zapadnih zemalja nego i oblik javnih investicija vođenih značajnim dijelom i vlastitim interesima.

Kriza i rat na području Bosne i Hercegovine pokazali su da implikacije ne mogu biti vezane samo za prostor na kojem se kriza odvija.

Bez takvog stajališta i takve potpore rezultati budućih kriza ogledat će se u možda još većem kaosu i destrukciji, koji će svoj odraz imati ne samo u susjednim državama nego i u ostatku Europe.

Ovu regiju potrebno je promatrati u kontekstu proširenja Europske unije, što se prvenstveno odnosi na Bosnu i Hercegovinu, kao zajednički projekt međunarodne zajednice i svih naroda u toj zemlji. Jer, ukoliko, na primjer, Bosna i Hercegovina ostane izolirani otok, pod stalnim nadzorom međunarodne zajednice, odnosno ako sama kroz svoje unutarnje promjene ne bude dio zajedničkih europskih trendova, čitava jugoistočna Europa će se i dalje, od krize do krize, pojavljivati kao nikad zaliječeno bolesno tkivo našeg kontinenta.